

Psiko-Eğitim Programlarının Değerler Eğitiminde Kullanılması: İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Eğitimi Örneği¹

Use of Psycho-Education Programs in the Values Education: A Sample on Eight Class Primary School Students Responsibility Education

Muhammet Cevat ACAR *

Öz

Bu araştırmanın amacı, Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim Programı'nın ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin sorumluluk düzeyleri üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Katılımcılar, 2010-2011 eğitim-öğretim yılında Mardin ili Artuklu ilçesindeki bir ilköğretim okulunda okuyan 8. sınıf öğrencileridir. Bu araştırma ön test-son test kontrol gruplu modelden oluşan deneysel bir çalışmadır. Kontrol ve deney grubunu belirlemek amacıyla Sorumluluk Tutum Ölçeği (STÖ) kullanılmıştır. Kontrol ve deney gruplarını belirlemek amacıyla kullanılan STÖ, sorumluluk davranışının ölçüldüğü 41 maddeden oluşmaktadır. Kontrol ve deney gruplarının ön test ve son test puanlarının analizi sonucunda kontrol ve deney grubunun ön test puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı, kontrol grubunun ön test-son test puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı, deney grubunun ön test-son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve son olarak kontrol ve deney gruplarının son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Bu bulgulara dayanarak Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim Programı'nın ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin sorumluluk düzeyleri üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sorumluluk, sorumluluk eğitimi, psiko-eğitim, ilköğretim 8. sınıf öğrencileri.

Abstract

The aim of this research is to define whether the responsibility focused psycho education programme has an effect onto eight class primary school students' responsibility levels or not. Students participated in the research are eight class students studying in Atatürk Primary School in 2010-2011 education- teaching year in center district in Mardin. This research is an experimental study consisted of pretest-posttest control group model. To define control and experiment group Responsibility Attitude Scale has been used. Responsibility Attitude Scale used for defining control and experiment groups is consisted of 41 items. As a result of analysis of pretest and posttest points of the control and experiment groups there has been no meaningful difference between the pre-tests of the control and experiment groups; and there has been no meaningful difference between pre-test and post-test results of the control group; and there has been meaningful difference between the results of pre-test and post-test results of experiment group and finally there has been meaningful difference between post-test of the control and experiment groups. Depending on these findings it has been found that there is a positive effect of responsibility focused psycho-education programme onto eighth class primary school students.

Key Words: Responsibility, responsibility education, psycho-education, eight class primary school students.

¹ Bu çalışma, yazarın "Varoluşçu Yaklaşım Odaklı Sorumluluk Eğitimi Programının İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Midyat MYO Sosyal Hizmet Bölümü. mccacar47@gmail.com

GİRİŞ

Toplumun bir üyesi olarak bireyin topluma karşı ödevlerini yerine getirmesinde, kendine ve çevresine faydalı bir insan olmaya yönelmesinde sorumluluk duygusu önemli yer tutar (Yontar ve Yurtal, 2009: 146). Toplumsal düzeyde bu kadar önemli olan sorumluluk bilinci kişiler arası ilişkilerde de en az bu kadar etkili ve belirleyicidir. Karaköse'nin (2010: 22) de belirttiği gibi ilişkilerimiz ve yapıp ettiklerimiz temelde sorumluluk zeminine oturmalıdır. Ancak bu şekilde ilişkilerimiz düzene girer ve karşılıklı güven ortamı oluşur. Sorumluluk, çocukların anne-babalarından, okuldan, akranlarından ve toplumundan öğrendiği bir değerdir. Çocukların yaşam boyu başarılı olmalarına yardım eden bir yaşam becerisidir. Sorumluluğu öğrenmedeki başarısızlık okulda, işte ve ilişkilerdeki başarısızlıkla ilişkilidir (Yontar ve Yurtal, 2009: 146).

Bireyleri, ülkenin ve genel anlamda insanlığın refah ve mutluluğunu sağlamak amacıyla yetiştirme işini yüklenmiş olan eğitim kurumları için sorumluluk önemli bir çalışma alanı ve geliştirilmesi hedeflenen bir özelliktir. Yayla (1995)'ya göre bir faaliyet alanı olarak eğitim ve öğretimin en önemli amacı, bireyi, yaşadığı toplumun kültürel değerlerine uyum sağlayabilecek ortamlar içerisinde, özgür düşünebilen, üretken, yapıcı ve sorumluluk duygusuna sahip olarak yetiştirmektir. Bu amaç doğrultusunda değerlerin ve özel olarak sorumluluğun öğrencilere kazandırılması eğitim kurumlarının görevleri arasındadır.

Okullarda değer eğitiminin olması üzerinde bir fikir birliği vardır, ancak bu eğitimin nasıl yapılacağı sorusu henüz yanıtlanmış değildir (Cihan, 2014). Bazı araştırmacılar mevcut öğretim programlarına değerlerin entegre edilmesiyle, bazıları ise yeni öğretim programları geliştirerek değerler eğitiminin uygulanması fikrini savunmaktadırlar. Ancak özellikle ortaokul düzeyinde değerler eğitiminin derslere entegre edilmesi zor görünmektedir. Değer eğitiminin, yoğun ve uygulamalı bir içeriğe sahip olması bu zorluğun temel nedenlerinden biridir. Bu durumda değerler eğitiminin derslerin dışında bir uygulama ile yapılması daha uygun görünmektedir. Derslere entegre edilmeleri zor olan değerler eğitimi, rehberlik servisleri aracılığıyla planlanıp uygulanabilir. Psiko-eğitim programları başta olmak üzere farklı şekillerde uygulanacak etkinliklerle değerler eğitimi yapılabilir.

Okul ortamında hangi değerlerin ön plana çıktığı ve bu değerlerin öğrenilip içselleştirilmesi ile ilgili konular son çeyrek yüzyılda araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda öğretmen ve öğrencilerin değerlere ilişkin görüşlerini araştıran Turan ve Aktan (2008), sorumluluğun hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından kazanılması gereken bir değer olarak görüldüğünü ifade etmektedirler. Çengelci vd. (2013) öğretmenler ile yaptıkları bir çalışmada okul ortamında kazandırılması gereken temel

değerlerin neler olduğunu belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın sonuçları, öğretmenlere göre okulda kazandırılması gereken temel değerlerden birinin sorumluluk olduğunu belirtmektedir. İlköğretim öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin günlük hayatlarında yer alan değerlerin hangileri olduğu araştırılmıştır. Bu araştırmaya göre öğrencilerin en çok vurguladığı değer, sorumluluk olmuştur. Daha çok okul merkezli etkinliklere katılma bağlamında gündeme gelen sorumluluk değeri; grup çalışmaları ve çevre ile ilgili etkinliklerde de ön plandadır (Deveci ve Ay, 2009). Araştırma sonuçları da dikkate alındığında sorumluluğun değer gerçekleştirme, karakter eğitimi, vatandaşlık eğitimi ve ahlak eğitiminin içinde yer alan bir değer olduğu görülmektedir (Akbaş, 2008).

Günlük hayatta ve eğitim ortamında bireylerin sahip olması gereken bir değer olarak kabul edilen sorumluluk, eğitim yoluyla öğrenilebilen ve gelişen bir değerdir. Bu araştırmanın amacı ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin sorumluluk düzeylerinin psiko-eğitim yoluyla geliştirilip geliştirilemeyeceğinin belirlenmesidir. Bunu belirlemek için dört alt problem belirlenmiştir. Bu alt problemler şunlardır:

1. Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim programına katılan öğrencilerden kontrol grubunda olanların ön test puanları ile deney grubunda olanların ön test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim programına katılan öğrencilerden kontrol grubunda olanların ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim programına katılan öğrencilerden deney grubunda olanların ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim programına katılan öğrencilerden kontrol grubunda olanların son test puanları ile deney grubunda olanların son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim Programının öğrencilerin sorumluluk düzeylerine olan etkisinin incelendiği bu çalışmada, ön test-son test kontrol gruplu deneme modeli kullanılmıştır. Araştırmanın deneysel deseni Tablo 1'de gösterilmektedir. Psiko-eğitim programının etkililiğini ölçmek amacıyla uygulama öncesinde ve sonrasında deney ve kontrol grubundaki öğrencilere Sorumluluk Tutum Ölçeği (STÖ) uygulanmıştır. STÖ, Kaya (2000) tarafından geliştirilen likert tipi bir ölçektir. 41 maddeden oluşan ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu yapılan farklı çalışmalarda (Kaya, 2000; Hayta Önal, 2005) bulunmuştur.

Tablo 1: Araştırmanın Deneysel Deseni

Grup	Ön Test	İşlem	Son Test
Deney Grubu	Sorumluluk Tutum Ölçeği	Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim Programı	Sorumluluk Tutum Ölçeği
Kontrol Grubu	Sorumluluk Tutum Ölçeği		Sorumluluk Tutum Ölçeği

Denekler, 2010-2011 eğitim-öğretim yılında Mardin Merkez Atatürk İlköğretim Okulu'nda 8. sınıfa devam eden 94 öğrenci arasından seçilmiştir. Araştırmaya katılan 94 öğrencinin 51'i kız, 43'ü de erkektir. Deneklerin seçiminde Sorumluluk Tutum Ölçeği'nin sonuçları kullanılmıştır. Ölçekten en düşük puanı alan 30 kişi belirlenmiş, bunlardan dördü testten çok düşük puan aldıkları ve daha önce özel eğitim aldıkları için araştırmaya dâhil edilmemiştir. Kalan 26 öğrencinin 13'ü deney ve 13'ü kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Deney grubunda yedi kız, altı erkek, kontrol grubunda ise dört kız, dokuz erkek bulunmaktadır. Deney grubundaki öğrencilerle 9 hafta süreyle Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim Programı yürütülmüştür. Oturumlar okulun rehberlik saatinde yapılmıştır. Deney grubundaki öğrenciler oturumlara katılmışlar, kontrol grubundaki öğrenciler ise rehberlik dersine katılmışlardır. Deney ve kontrol grupları belirlendikten sonra deney grubundaki öğrencilerle küçük bir toplantı yapılmış ve gönüllülüğün ön planda olduğu vurgulanmıştır. Deney grubundaki tüm öğrenciler son oturuma kadar programa devam etmişlerdir.

64

BULGULAR

Birinci Alt Denenceye İlişkin Bulgular

Araştırmanın ilk alt denencesi sorumluluk eğitim programına katılan öğrencilerden kontrol grubunda olanların ön test puanları ile deney grubunda olanların ön test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığıdır. Bu amaçla Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Testten elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Grupların Ön test Puanlarının Karşılaştırılması

Gruplar	N	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	z	p
Kontrol	13	12,00	156,00		
Deney	13	15,00	195,00	-1,005	,315
Toplam	26				

Kontrol ve deney gruplarının ön test puanlarının birbirinden anlamlı derecede uzak olması gruplar arasında yapılacak karşılaştırmanın yorumunu güçleştirir (Karasar, 2010: 97); bu yüzden deney ve kontrol gruplarına ait ön test puanlarının olabildiğince birbirine yakın olmasına dikkat etmek gerekir (Kaptan, 1998: 85).

Tabloda görüldüğü gibi kontrol ve deney gruplarının ön test puanları arasındaki anlamlılık değeri ,315 tir. Bu da kontrol ve deney gruplarının ön test puanlarının birbirinden anlamlı derecede farklı olmadığını gösterir.

İkinci Alt Denenceye İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci denencesi sorumluluk eğitim programına katılan öğrencilerden kontrol grubunda olanların ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığıdır. Bu amaçla Wilcoxon İşaretli Sıra Testi kullanılmıştır. Testten elde edilen sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Kontrol Grubunun Ön test- Son test Puanlarının Karşılaştırılması

	N	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	z	p
Negatif Sıralar	7	7,86	55,00	-1,255	,209
Pozitif Sıralar	5	4,60	23,00		
Eşit	1				
Toplam	13				

Tabloda görüldüğü gibi kontrol grubunun ön test ve son test puan karşılaştırmaları arasındaki anlamlılık değeri ,209'dur. Bu değer, kontrol grubunun ön test ve son test puanlarının birbirinden anlamlı derecede farklı olmadığını gösterir.

Üçüncü Alt Denenceye İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü denencesi sorumluluk eğitim programına katılan öğrencilerden deney grubunda olanların ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının saptanmasıdır. Bu amaçla Wilcoxon İşaretli Sıra Testi kullanılmıştır. Testten elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Deney Grubunun Ön test- Son test Puanlarının Karşılaştırılması

	N	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	z	p
Negatif Sıralar	0	,00	,00	-3,182	,001
Pozitif Sıralar	13	7,00	91,00		
Eşit	0				
Toplam	13				

Tabloda da görüldüğü gibi deney grubunun ön test son test puanları karşılaştırıldığında z değeri -3,182 çıkmaktadır. Bu değer deney grubunun ön test ve son test puanlarının anlamlı şekilde farklı olduğunu gösterir.

Dördüncü Alt Denenceye İlişkin Bulgular

Araştırmanın son denencesi sorumluluk eğitim programına katılan öğrencilerden kontrol grubunda olanların son test puanları ile deney grubunda olanların son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının saptanmasıydı. Bu amaçla Man-Whitney Testi kullanılmıştır. Testten elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Grupların Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Gruplar	N	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	z	p
Kontrol	13	7,85	102,00		
Deney	13	19,15	249,00	-3,772	,000
Toplam	26				

Tabloda da görüldüğü gibi kontrol ve deney gruplarının son test puanları arasında ,000 düzeyinde bir anlamlılık değeri bulunmuştur. Bu da kontrol ve deney gruplarının son test puanlarının anlamlı derecede farklı olduğunu gösterir. Deney grubunun puan ortalaması kontrol grubundan daha yüksektir. Bu da deney grubunun son test puanlarının kontrol grubunun son test puanlarından anlamlı derecede yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Psiko-eğitim programlarının değerler üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Aladağ (2012), 5. sınıf öğrencilerine uygulanan değer öğretim programının deney grubu üzerinde bilişsel düzeyde olumlu etkiye sahip olduğunu bulgulamıştır. Peker ve İskender (2005), yaptıkları çalışmada değer yönelimli psiko-eğitim programının lise öğrencilerinin siber zorbalık düzeylerini düşürmede etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sorumluluk eğitimi ile ilgili alan literatürü tarandığında sorumluluğun tek başına geliştirilmeye çalışıldığı araştırmaların yanı sıra; karakter eğitim programları, insani değerler eğitimi programları gibi entegre programlar içinde de geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu programlardan biri Dilmaç vd. (2007)'nin yaptığı çalışmada kullanılan İnsani Değerler Eğitimi Programıdır. Programın etkililiğini belirlemek için geliştirilen İnsani Değerler Ölçeği altı alt boyuttan oluşmaktadır ve bu boyutların ilki sorumluluktur. Ölçekte sorumluluk boyutu ile ilgili 7 madde bulunmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre program öğrencilerin sorumluluk alt boyutunu anlamlı düzeyde etkilemiş ve insani değerler eğitimi alan öğrencilerin sorumluluk değeri düzeylerinin bu eğitimi almayan grubun sorumluluk değeri düzeylerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yapılan bu çalışmada sorumluluk insani bir değer olarak kabul edilmiş ve verilen eğitim ile katılımcıların sorumluluk düzeyleri arttırılmıştır. Bu sonuç, araştırmacının elde ettiği bulgularla paralellik göstermektedir.

Araştırmacının elde ettiği bulgularla paralellik gösteren bir diğer araştırma da Katılmış vd. (2011)'nin yaptığı araştırmadır. Bu araştırmada sosyal bilgiler dersiyle bütünleştirilmiş karakter eğitimi programı ilköğretim 7. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Programın etkililiğini ölçmek için Bilimsellik, Adil Olma ve Barış Değerleri ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerden Adil Olma ölçeğinin alt boyutlarından biri de *saygı ve sorumluluktur*. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre deney ve kontrol grubunun adil olma değerinin *saygı ve sorumluluk* alt boyutuna yönelik ön test-son test puanları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu da programa katılan öğrencilerin saygı ve sorumluluk değeri yönünden, programdan önceki durumlarına göre gelişme gösterdikleri anlamına gelmekte olup araştırmacının elde ettiği bulgularla örtüşmektedir.

Sorumluluk duygusu her zaman, yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi başka programlara entegre bir şekilde öğrencilere verilmeyebilir. Bazen de tek başına sorumluluk eğitimi verilebilir. Hayta Önal (2005)'in yaptığı çalışma buna örnek olarak verilebilir. Araştırmacı, lise birinci sınıf öğrencilerinin sorumluluk duygularını geliştirmek için *Sorumluluk Eğitim Programı* hazırlamış ve uygulamıştır. Araştırmaya 15 tane lise birinci sınıf öğrencisi katılmış, 15 öğrenci de kontrol grubu olarak seçilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan deney grubunun sorumluluk düzeyleri artarken, deney grubundaki öğrencilerin sorumluluk düzeylerinde bir değişim olmamıştır. Hayta Önal (2005)'in bu araştırmadan elde edilen bulgular da araştırmacının bulgularını destekler niteliktedir.

Howard (2005) da 2005 yılında Doğu Afrika'daki uluslararası bir okulda *Sorumluluk Odaklı Bir Karakter Eğitimi Programının Doğu Afrika'daki Uluslararası Bir Orta Okuldaki Başarıya ve Okul Ortamına Etkileri* isimli, deneysel bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın amacı uluslararası bir ortamda bulunan bir okulun başarısının sorumluluk temelli bir eğitim programıyla değişip değişmeyeceğini ortaya koymaktır. Deneysel bir çalışma olan bu araştırmada okuldaki öğrenciler iki gruba ayrılmış, deney grubuna 12 haftalık *Sorumluluk Temelli Karakter Eğitimi Programı* uygulanmış, kontrol grubundaki öğrencilere ise bu program uygulanmamıştır. Araştırma sonuçlarına göre deney grubundaki öğrencilerin akademik başarıları, kontrol grubundaki öğrencilere göre anlamlı düzeyde artış göstermiştir.

Sonuç olarak, araştırmadan elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin sorumluluk düzeyleri *Sorumluluk Odaklı Psiko-eğitim Programı* ile artmıştır. Uygulanan program deney grubundaki tüm öğrenciler Sorumluluk Tutum Ölçeği'nden aldıkları puanları arttırmıştır. Kontrol grubundaki öğrencilere bakıldığında ise: 7 öğrencinin ölçekten aldığı puan azalmış, 5 öğrencinin puanı artmış ve 1 öğrencinin puanı değişmemiştir. Bu araştırmanın sonuçları sadece araştırmaya katılan öğrencilerle sınırlı olup tüm 8. sınıf öğrencilerine genellenemez.

ÖNERİLER

1. Bu araştırma ile ilköğretim öğrencilerinin sorumluluk duygularının eğitim programıyla geliştirilebildiği bulunmuştur. Bu bulgu doğrultusunda ilköğretim kurumlarında bu tür programların uygulama sıklığının artırılması; profesyonel programlar hazırlanarak programların etkililiğinin artırılması, araştırmacılara ve eğitimcilere önerilir.
2. Araştırmanın bulgularına göre sorumluluk, eğitimle gelişebilen bir davranıştır. Sorumluluğun geliştirilebilen bir davranış olduğu göz önüne alınarak ilköğretim çağından başlamak üzere çocuklara yapabilecekleri sorumluluklar verilmeli ve bu görevleri tamamlama fırsatı sağlanmalıdır. Bu hususta ebeveynlerin ve eğitimcilerin hassas olmaları önemli bir noktadır.
3. Bu araştırmada araştırmaya katılan öğrencilerle ilgili cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, kardeş sayısı ve sırası gibi değişkenlerle ilgili veriler sunulmamıştır. Bu alanda araştırma yapacak olan araştırmacılara örneklem grubu genişletilerek bu değişkenlerle ilgili bulgular elde etmeleri önerilir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, O.** (2008). “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.
- Aladağ, S.** (2012). “İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Bilişsel Düzeyde Kazanmalarına Etkisi”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 161 (1), 123-146.
- Cihan, N.** (2014). “Okullarda Değerler Eğitimi ve Türkiye’deki Uygulamaya Bir Bakış”. *Turkish Studies*, 9 (2), 429-436.
- Çengelci, T., Hancı, B. Ve Karaduman, H. (2013). “Okul Ortamında Değerler Eğitimi Konusunda Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (25), 33-56.
- Deveci, H. ve Ay, T. S.** (2009). “İlköğretim Öğrencilerinin Günlüklerine Göre Günlük Yaşamda Değerler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 167-181.
- Dilmaç, B., Kulaksızoğlu, A. ve Ekşi, H.** (2007). “Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (3), 1221-1261.
- Hayta Önal, Ş.** (2005). *Bir Sorumluluk Eğitimi Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Howard, T. A.** (2005). *The Effects Of A Responsibility- Based Character Education Program On Middle School Academic Achievement And School Climate At An International School In East Africa* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Florida: University of Central Florida.

- Kaptan, S.** (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara: Bilim Yayınevi.
- Karaköse, R.** (2010). *Ailede Sorumluluk Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karasar, N.** (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Katılmış, A., Ekşi, H. ve Öztürk, C.** (2011). “Sosyal Bilgiler Ders Kazanımlarıyla Bütünleştirilmiş Karakter Eğitimi Programının Etkililiği”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11 (2), 839- 859.
- Kaya, F.** (2000). *15–16 Yaş İmam Hatip Lisesi Ergenlerinde Sorumluluk Ve Dini Sorumluluk Seviyelerinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peker, A. ve İskender, M.** (2015). “İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programının Siber Zorbalık Üzerindeki Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 11-22.
- Turan, S. ve Aktan, D.** (2008). “Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 227-259.
- Yayla, A.** (1995). *Eğitim ve Öğretim Sistemimizin Otorite ve Sorumluluk Açısından Değerlendirilmesi (İlk ve Orta Dereceli Okullarda)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yontar, A.** (2007). *Sorumluluk Eğitiminde Ceza Uygulamalarına İlişkin İlköğretim 5. Sınıf Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.